

⁷ ГАОО. - Ф. 2.- Оп. 1.- Д. 1782. - Л. 5.

⁸ ГАОО. - Ф. 2.- Оп. 7.- Д. - 536. -Л. 1.

⁹ Там же. - Л. 46-47.

¹⁰ Давтян Д.А. Геноцид армян глазами одесситов. - Одесса: Люмбер, 2011. - С. 35.

¹¹ Одесские новости. - 1914. - 29 ноября.

¹² Давтян Д.А. Геноцид армян глазами одесситов. - С. 37.

¹³ Одесские новости. - 1915. - 18 мая.

¹⁴ Давтян Д. А. Геноцид армян глазами одесситов. - С. 44.

¹⁵ Давтян Д.А. Геноцид вірмен в Османській імперії 1915-1917 рр. та Одеська громадськість (за матеріалами місцевих часописів)// Інтелігенція і влада. - 2008. - № 8. - С. 108.

¹⁶ Армяне и война. - 1916. - № 1.- С. 23.

¹⁷ Югобеженец. - 1915. - № 1. - 1 ноября.

¹⁸ Жванко Л.М. Біженство Першої світової війни в Україні: Документи і матеріали (1914-1918 рр.). - Харків: ХНАМГ, 2010. - С. 297.

¹⁹ Давтян Д.А. Геноцид армян глазами одесситов. - С. 67.

Євген Джумига (Чорноморськ, Україна)

ІСТОРІЯ БІЖЕНЦІВ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ У ДОРЕВОЛЮЦІЙНИЙ ПЕРІОД В ОДЕСІ (1914 - лютий 1917 р.): ОГЛЯД ІСТОРІОГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛ

Перша світова війна, сторіччя від початку якої відзначили у 2014 р., стала подією, що кардинальним чином змінила історію людства та розпочала криваве «коротке ХХ століття». Історіографія цієї війни, яка на Заході отримала назву «тотальної» та «великої», нараховує приголомшливу кількість наукових та публіцистичних видань. Американський та французький дослідники Дж. Уінтер і Е. Прост у своїй історіографічній розвідці відзначають, що лише для прочитання усієї літератури з історії війни знадобиться декілька життів. Так, у Бібліотеці сучасних міжнародних документів у Парижі зберігається приблизно 5 000 найменувань джерел та літератури. Однак це не означає, що усі її аспекти детально досліджені. Війна призвела до глобальних соціальних трансформацій, в тому числі до виникнення такого явища, як біженство. Російська імперія не знала до цього конфлікту напливу такої кількості людей. Згідно офіційної статистики, біженці нараховували на кінець 1915 р. 3,3 млн. людей. До квітня 1916 р. було зафіксовано ще 500 000 осіб, поза тими, хто перебував на Кавказі. На початку 1917 р. враховуючи офіційно не зареєстрованих осіб в імперії знаходилося понад 6 млн. біженців, тобто вони складали приблизно 5% усього населення імперії¹.

Вітчизняні науковці, як правило, зверталися до окремих аспектів війни - військові дії, плани країн Антанти та Троїстого союзу, формування УСС, ставлення українських політичних сил до війни тощо. Проте однією з перспективних тем, лакун в українській історіографії є соціальна історія війни. І хоча в останні роки у вітчизняній історичній науці почали з'являтися наукові розробки присвячені біженцям, благодійній діяльності, іншим питанням соціальної історії, ці питання все ще залишаються недостатньо дослідженими, насамперед на регіональному рівні. Незважаючи на те, що Одеса на початку ХХ ст. було одним з найбільших прифронтових міст, економічним та культурним центром південно-західної частини Російської імперії, її історія цього періоду майже не досліджена. Не висвітленою залишається історія біженців, які перебували у місті протягом 1914-1917 рр. Очевидно, що така ситуація склалася внаслідок певного ігнорування тематики Першої світової війни на користь подій революції 1917-1921 рр. та Другої світової війни як в радянській історіографії, так певною мірою, в сучасній українській історичній науці.

Серед тих напрацювань з історії Першої світової війни, які торкаються біженців, жодне не присвячене безпосередньо Одесі. Але, можна виділити окремі монографії та наукові статті, в яких згадуються біженці міста.

Слід відзначити ґрунтовну монографію професора Манчестерського університету Пітера Гетрелла «Whole Empire Walking: Refugees in Russia during the First World War». Він згадує комітет допомоги вірменським біженцям в Одесі, польських біженців, а також приділяє увагу галицьким біженцям та політиці їх асиміляції і наवरненню місцевим комітетом до православ'я².

Детально проаналізували у монографії «Uchodźcy polscy w imperium rosyjskim w latach pierwszej wojny światowej» становище польських біженців у Російській імперії М. Коженювські, М. Мадзік та Д. Тарасюк. На їх думку, важливе значення для біженців з польських губерній мав той факт, що в Україні, як і в Білорусі, значну частину місцевого населення становила польська спільнота. Тому біженці могли знайти там підтримку, а наявність заможних поляків та їх соціальних зв'язків забезпечували їх не тільки дахом над головою, але й роботою та додатковими коштами. Саме тому цілком закономірним було те, що Одеса стала одним з центрів перебування польських біженців у роки війни. Згадують історики створений ще у листопаді 1914 р. одеський відділ Польського товариства допомоги постраждалим від війни, який очолив Я. Міодушевський³.

В українській історіографії одним з найбільш розроблених питань соціальної історії Першої світової війни є тема біженців. Харківська дослідниця Л. Жванко присвятила цій темі ґрунтовну монографію, в якій приділена увага і Одесі⁴, та видала збірник документів⁵. Досліджують проблеми біженців та евакуації на українських землях у роки війни інші історики: П. Кліщинський⁶, Т. Лазанська⁷, Т. Лихачова⁸, І. Кучера⁹ та ін. Л. Білоус займається історією єврейських біженців та єврейським питанням у роки війни¹⁰. Українські дослідники приділяють достатньо багато уваги історії добродійності, в контексті якої розглядають біженство. Так, слід відзначити роботи О. Донік¹¹, Н. Загребельної та І. Коляди¹² тощо. Проте, в зазначених роботах, так само, як і в ґрунтовній монографії «Велика війна 1914-1918 рр. і Україна»¹³ історія біженців Одеси фактично не відображається.

Висвітленню даного питання одеські історики приділяють більшу увагу. Серед їх праць можна виділити групу досліджень, присвячених окремим національним групам Одеси. Так, вплив війни на вірменське населення міста дослідив Л. Калуст'ян¹⁴. С. Зінько присвятив статтю польським громадським організаціям, які опікувалися біженцями у роки війни¹⁵. О. Музичко проаналізував становище галицьких українців в Одесі в зазначений період. У своїй статті він, зокрема, відзначає, що метою Галицько-Руського товариства, яке опікувалося українськими біженцями з Галичини, було сприяння їх ментальній, релігійній, мовній русифікації¹⁶. Благодійну діяльність в Одесі у період Першої світової війни досліджує І. Гребцова. Зокрема, вона висвітлила участь викладачів та студентів Новоросійського університету у наданні допомоги біженцям¹⁷. Історія біженців міста розглядається також у монографії «Одесса в эпоху войн и революций. 1914-1920»¹⁸. Окремих аспектів історії біженців торкається автор даної статті. Зокрема, історія біженців Одеси висвітлена у дослідженнях, присвячених умовам життя дітей та жінок міста у період 1914-1917 рр.¹⁹ Можна припустити, що така недостатня увага до проблеми біженців у роки Першої світової війни в Одесі певною мірою обумовлена специфікою її джерельної бази.

Важливе значення для дослідження біженців мають архівні джерела. Проте, їх особливістю є розпорошеність, оскільки необхідну інформацію можна знайти як в офіційних документах владних структур (накази, розпорядження, інструкції тощо), так і особових фондах, листуванні, заявах від мешканців міста до влади тощо. Відсутні фонди, в яких зібрані документи з історії біженців. Тому пошук доводиться проводити по різних фондах.

Найбільш інформативними є джерела з фонду 16 «Одеська міська управа». Так, у ньому зберігаються документи, які торкаються багатьох питань життя одеського суспільства. Окремі документи відображають історію біженців. Зокрема, справа 46 (оп. 91) «Листування з дезінфекційною камерою і бактеріологічною станцією про боротьбу з інфекційними захворюваннями, сказом, про дезінфекційні заходи тощо» не присвячена конкретно питанням біженців, проте, в ній зберігаються документи щодо забезпечення відповідних санітарно-епідеміологічних заходів для біженців шляхом надання їм лазень та дезінфекції їх речей²⁰. Подібні документи містять і інші справи опису, наприклад, про хворобу біженки сербки²¹.

У фонді 2 «Канцелярія Одеського градоначальника» зберігаються документи, пов'язані з історією біженців Одеси. Зокрема, у спр. 3659 «Про заборону постановки спектаклів, виставок і т.п.» представлені прохання міській владі від біженців артистів, які добивалися виступу в Одесі²². Накази директорам гімназій та училищ щодо біженців, а також інформація про благодійну діяльність учнів зберігається у справах фонду 42 «Канцелярія попечителя Одеської учбової округи»²³. У фонді 449 «Одеське жандармське поліцейське управління залізниць» зберігаються документи про затримання та допит біженців, яких підозрювали у шпигунстві²⁴.

Слід відзначити, що документи з історії одеських біженців можна знайти і в архівах поза межами України. Зокрема, у справі 39 «Korrespondenja z Rady Zjazdow Polskich Organizacji» фонду 51 «Centralny Komitet Obywatelski Krolewstwa polskiego w Piotrogradzie» Arhiwum Akt Nowych (Варшава) представлені документи, пов'язані з організаціями, які опікувалися польськими біженцями в Одесі²⁵.

Серед опублікованих збірників документів слід відзначити видання, підготовлене харківським істориком Л. Жванко. В ньому представлені джерела з історії одеських біженців. В основному це статті з газет того часу - «Ведомости одесского градоначальства» та «Югобеженец». Лише один опублікований документ був взятий з фондів ДАОО²⁶.

Важливим джерелом для дослідження історії галицьких біженців в Одесі є брошура професора права Новоросійського університету П. Казанського «Галицко-русские беженцы в Одессе в 1915-16 г.». В ній детально розписана структура Галицко-руського благодійного товариства, його склад, умови життя біженців, заходи по наверненню до православної віри греко-католиків тощо²⁷.

Особливістю організації допомоги галичанам був її тісний зв'язок з православною церквою та намагання поширити серед біженців православ'я та російську мову. Ймовірно, що це було пов'язано з ідеєю загальноросійського єднання, яка зустрічала велике схвалення серед російської інтелігенції та вписувалась у концепцію «виправлення кордонів» імперії на заході²⁸. Тому особливу увагу Галицко-руське благодійне товариство приділяло духовному розвитку галичан, читанню різноманітних лекцій на релігійну тематику. Дорослі галичани проживали на Пантелеймонівському та Андріївському подвір'ях, а малолітні діти з матерями - на Іл'їнському подвір'ї. У результаті протягом 1916 р. приблизно 650 галичан змінили греко-католицьку віру на православ'я²⁹. Сам П. Казанський у брошурі підкреслював, що головною метою була саме духовна та просвітницька робота щодо галичан: «Надо было воспользоваться пребыванием их в России для того, чтобы пробудить дремавшее в них или извращенное народное самосознание, выяснить им судьбы Русского народа и «русской веры» в Галичине, сделать из них преданных сынов и дочерей святой Православной Церкви и общей матери великой Руси и верноподданных своего природного Русского Царя. И эти задачи, как мы увидим, были, по-видимому, удачно разрешены»³⁰.

Найбільш інформативним джерелом при висвітленні життя біженців Одеси у роки Першої світової війни є періодична преса. Специфічною рисою газет та журналів як історичного джерела є комплексний, синтетичний характер: у них представлено багато форм інформації (документальна, поточно-хронікальна, особового характеру тощо). Одеську періодичну пресу можна розділити на декілька груп: центральні російські газети та журнали, місцева періодична преса та спеціальні видання. Повідомлення, статті, оголошення, листи, офіційна інформація, які торкається біженців, активно публікувалися в щоденних одеських газетах - «Одесские новости», «Одесский листок», «Маленькие одесские новости», «Маленький одесский листок», «Копейка» тощо.

Участь церкви у забезпеченні біженців усім необхідним надає можливість прослідкувати видання «Херсонские епархиальные ведомости». Зокрема в ньому представлені матеріали про заснування та діяльність епархіального комітету про біженців³¹ та заклики, патріотичні статті щодо допомоги біженцям³².

Інформація щодо одеських біженців зустрічається і в інших газетах та журналах. Однак, найбільш інформативним виданням є спеціальна газета «Югобеженец». Вона містить офіційні документи місцевої влади, наприклад, «Руководство для управления общежитиями беженцев русской национальности в Одесском градоначальстве»³³, різноманітні оголошення, інформацію про діяльність національних комітетів (латиського, польського, єврейського тощо)³⁴.

Детальну інформацію про діяльність в Одесі першої загальнодержавної організації, яка допомагала біженцям в масштабах усієї країни, містить «Очерк деятельности Одесского отделения комитета ее Императорского высочества Великой княжны Татьяны Николаевны». В Одесі місцеве відділення Тетянинського комітету очолив міський градоначальник І. Сосновський. При відділенні були створені національні комітети (єврейський, польський, латиський, литовський). У звіті згадуються члени товариства, детально описується їх робота, подається структура комітету, характеризується діяльність комісії (трудова, медична, по влаштуванню дітей до навчальних закладів тощо, юридична, рахункова, реєстраційна тощо). В цілому, дається позитивна оцінка діяльності комітету та таким чином характеризується її результат: «Если теперь, ознакомившись с составом и учреждениями Одесского Татьянинского комитета, мы вновь возвратимся к нашим беженцам и сравним их настоящее состояние с тем, в каком они явились в Одессу: замороженными, оборванными, измученными, нас поразит огромная разница и во внешнем виде, и в душевном настроении. Они нашли в наших учреждениях обеспеченный покой и пропитание, они одеты и обуты в новое, им дано теплое платье, их дети определены в школы, им предоставлен заработок и обеспечена в случае нужды, санитарная помощь и юридическая, им протянута рука духовного утешения, они видят постоянно, ежедневно лиц, посвящающих им свое время и заботы»³⁵.

Важко переоцінити значення еґо-документів для дослідження матеріально-побутової та, особливо, ментальної складових історії біженців. Адже офіційні документи та статті в газетах в умовах цензури навряд чи можуть об'єктивно показати умови життя біженців. Однак, на жаль, слід відзначити брак мемуарних джерел про дореволюційний період Першої світової війни в Одесі. Значно більше спогадів торкається революційного періоду 1917-1921 рр., який, очевидно, у свідомості людей мав більше значення, ніж події війни у 1914-1917 рр. Безумовно, що на написання та видавництво спогадів про цей період вплинула цілеспрямована державницька політика СРСР, направлена на збір інформації про революцію. До того ж, у період Першої світової війни Одеса була віддалена від лінії фронту і уникнула військових дій, а події революції безпосередньо розвивалися у самому місті.

Не зважаючи на це, можна відзначити спогади польського біженця Б. Косовського, який у роки війни прибув з родиною до Одеси. Особливістю цих спогадів є те, що їх автор під час війни був дитиною, тому, з одного боку, вони мають надзвичайно важливе значення для дослідження теми дітей у війні, але, з іншого, досвід та інтереси дітей суттєво відрізнявся від дорослих, до того ж вони не мали доступу до багатьох сфер суспільного життя. Тому не всі аспекти життя польських біженців ці спогади висвітлюють. До того ж треба враховувати й соціальне походження Б. Косовського, який походив з забезпеченої родини і не отримував державну або благодійну допомогу. Він згадував, що у серпні 1915 р. була відкрита школа для польських біженців. Передбачалося, що там буде знаходитися приблизно 160 дітей. Спочатку планувалося, що школа матиме п'ять класів, однак вже через рік вона стала семирічною гімназією з повними правами середнього навчального закладу³⁶.

Отже, історія одеських біженців залишається фактично не дослідженою, відсутні спеціальні роботи, присвячені цьому питанню. Згадуються біженці міста епізодично у краєзнавчих працях та загальних дослідженнях з історії Першої світової війни. Документи з історії одеських біженців, що зберігаються у ДАОО, розпорошені та представлені у найрізноманітніших фондах. Найбільш інформативним джерелом є періодична преса, для їх ґрунтовного опрацювання. Відсутні спеціальні каталоги, описи, в яких були би проаналізовані фонди з історії біженців Одеси у зазначений період. Фактично відсутні еґо-документи, пов'язані з історією біженців Одеси до 1917 р. основним джерелом є матеріали періодичної преси, які представлені офіційними документами, повідомленнями, оголошеннями, статтями, листами, що допомагають висвітлити дане питання. Особливого значення набуває спеціальна газета «Югобеженец».

¹ Winter J. The Great War in History. Debates and Controversies, 1914 to present / J. Winter, A. Prost. - Cambridge University Press, 2005. - 250 p.

² Gatrell P.A Whole Empire Walking: Refugees in Russia during the First World War. - Bloomington: Indiana University Press, 1999. - 317 p.

- ³ Korzeniowski M. Tułaczy los. Uchodźcy polscy w imperium rosyjskim w latach pierwszej wojny światowej / M. Korzeniowski, M. Mądzik, D. Tarasiuk. - Lublin : Wyd. Uniwersytetu M. Curie-Skłodowskiej, 2007. - 238 s.
- ⁴ Жванко Л. Біженці Першої світової війни: український вимір (1914 - 1918 рр.). - Харків: ХНАМГ, 2012. - 280 с.
- ⁵ Жванко Л. Біженство Першої світової війни в Україні: Документи і матеріали (1914-1918 рр.). - Харків: ХНАМГ, 2010. - 360 с.
- ⁶ Кліщинський П.В. Примусова евакуація населення й майна з прифронтових губерній Правобережної України у червні-жовтні 1915 р. // Проблеми історії України XIX - початку XX ст. - 2009. - № 16. - С. 151-158.
- ⁷ Лазанська Т.І. Становище біженців України в роки Першої світової війни // Проблеми історії України XIX - початку XX ст. - 2009. - № 16. - С. 196-240.
- ⁸ Лихачова Т. Становище біженців з Царства Польського та Східної Галичини у Російській імперії в роки Першої світової війни // Проблеми слав'янознавства. - 2009. - Вип. 58. - С. 79-89.
- ⁹ Кучера И.В. Добровольная и принудительная миграция населения Восточной Галиции в годы Первой мировой войны // Гілея: науковий вісник. - 2009. - № 19. - С. 10-16.
- ¹⁰ Білоус Л. Єврей як «ворог» та «офірний цап» в Російській імперії під час Першої світової війни // Магістеріум. Історичні студії. - 2010. - № 41. - С. 63-67.
- ¹¹ Донік О.М. Громадська благодійність в Україні в роки Першої світової війни // Проблеми історії України XIX - початку XX ст. - 2005. - № 9. - С. 61-86.
- ¹² Загребельна Н.І. Роль Комітету її імператорської величності княжни Тетяни Миколаївни в організації надання тимчасової допомоги постраждалим від воєнних дій у роки Першої світової війни // Проблеми історії України XIX - початку XX ст. - 2005. - № 9. - С. 87-91; Загребельна Н. Велика війна: українство і благодійність (1914-1917 рр.) / Н.Загребельна, І.Коляда. - К., 2006. - 194 с.
- ¹³ Велика війна 1914-1918 рр. і Україна: у 2-х кн. / Упор. О.Реєнт. - Кн. 1: Історичні нариси. - К.: КЛЮ, 2014. - 784 с.
- ¹⁴ Калуст'ян Л.Х. Армянская диаспора Одессы. Очерк истории армянской общины Одессы. - Одесса: Астропринт, 1999. - 56 с.
- ¹⁵ Зінко С. Польські громадські організації м. Одеси // Поляки на Півдні України: історія і сучасність. - Одеса-Ополе-Ольштин, 2006. - Т. 1. - С. 231-235.
- ¹⁶ Музичко О.Є. «Твердий фермент української державності»: участь галичан в одеських подіях Української революції 1917 - початку 1920-х рр. // Український визвольний рух. - 2011. - № 16. - С. 110-140.
- ¹⁷ Гребцова И.С. Деятельность в Одессе организаций по оказанию помощи пострадавшим в военных конфликтах (вторая половина XIX - начало XX ст.) // Південна Україна: козацька та післякозацька доба (XVI-XX ст.). - Одеса : СПД Бровкін О.В., 2012. - С. 56-62.
- ¹⁸ Файтельберг-Бланк В. Одесса в эпоху войн и революций. 1914-1920 / В.Файтельберг-Бланк, В.Савченко. - Одесса : Optimum, 2008. - 336 с.
- ¹⁹ Джумига Є.Ю. Умови життя дітей в Одесі під час Першої світової війни (липень 1914 - лютий 1917 рр.): соціально-економічний аспект // Проблеми історії України XIX - початку XX ст. - К., 2011. - Вип. 19. - С. 369-379; Джумига Є.Ю. Трудова мобілізація та умови праці жінок Одеси у передреволюційний період Першої світової війни (1914-1916 рр.) // Гуржівські історичні читання. - 2012. - Вип. 5. - С. 117-119; Dzhumyga Ie. The Home Front in Odessa during the Great War (July 1914 - February 1917): the Gender Aspect of the Problem // Danubius. - 2013. - Vol. XXXI. - P. 225-242.
- ²⁰ Державний архів Одеської області (ДАОО). - Ф. 16. - Оп. 91. - Спр. 46. - Арк. 84.
- ²¹ ДАОО. - Оп. 92. - Спр. 116. - Арк. 25.
- ²² ДАОО. - Ф. 2. - Оп. 1. - Спр. 3659. - Арк. 8, 51, 63.
- ²³ Там само. - Ф.42. - Оп. 35. - Спр. 1557. - Арк. 42.
- ²⁴ Там само. - Ф. 449. - Оп. 1. - Спр. 24. - Арк. 15-17.
- ²⁵ Archiwum Akt Nowych. - Zespol 51. - Sygn. 39.
- ²⁶ Жванко Л. Біженство... - 360 с.
- ²⁷ Казанский П. Галицко-русские беженцы в Одессе в 1915-16 г. - Одесса: Тип. Епархиального дома, 1916. - 50 с.
- ²⁸ Бахтурина А.Ю. Политика Российской империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны. - М.: АИРО-XX, 2000. - С. 8.
- ²⁹ Sawicki M. Bohdana Kossowskiego wspomniena z pobytu w Odessie. 1915-1918 // Поляки на Півдні України та в Криму. - Одеса-Ополе-Вроцлав, 2007. - С. 10-38.
- ³⁰ Казанский П. Вказ. праця. - С. 8.
- ³¹ Помощь беженцам // Херсонские епархиальные ведомости. - 1915. - № 19. Отд. оф. - С. 502-503.

- ³² Откликнемся дружно все на нужды наших братьев-беженцев и братьев-воинов // Херсонские епархиальные ведомости. - 1915. - № 23. Отд. неоф. - С. 528-531.
- ³³ Руководство для управления общежитиями беженцев русской национальности в Одесском градоначальстве // Югобеженец. - 1915. - № 1 (1 ноября 1915). - С. 1-2.
- ³⁴ Общество вспомоществования бедным семействам поляков, пострадавшим от военных действий // Югобеженец. - 1915. - № 1 (1 ноября 1915). - С. 2; Латышский комитет // Югобеженец. - 1915. - № 1 (1 ноября 1915). - С. 2; Еврейский комитет // Югобеженец. - 1915. - № 1 (1 ноября 1915). - С. 2.
- ³⁵ Очерк деятельности Одесского отделения комитета ее Императорского высочества Великой княжны Татьяны Николаевны // Югобеженец. - 1916. - № 14 (12 февраля). - С. 2-3.
- ³⁶ Sawicki M. Bohdana Kossowskiego wspomniena z pobytu w Odessie... - S. 391-398.

Наталія Діанова (Одеса, Україна)

МАТЕРІАЛИ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ ПРО НАУКОВУ ДІЯЛЬНІСТЬ АРХІЄПІСКОПА ХЕРСОНСЬКОГО І ТАВРІЙСЬКОГО ІНОКЕНТІЯ (БОРИСОВА)

Студіювання історії православної церкви впродовж XIX - XXI ст. не залишили поза увагою проблему діяльності ієрархів Південної України. В історичній літературі з'явилися дослідження, які стосувалися окремих персоналій, насамперед Херсонсько-Таврійського архієпископа Інокентія (Борисова). Їх авторами здебільшого були історики церкви XIX ст., які на основі принципів позитивізму досліджували різні віхи його багатовекторної діяльності. Розширення джерельної бази з церковної проблематики на сучасному етапі розвитку історичної науки сприяло активізації подальших студій з даної проблематики.

У Державному архіві Одеської області матеріали, що стосуються діяльності Інокентія (Борисова), відклалися в трьох фондах: «Херсонська духовна консисторія» (Ф. 37), «Одеське товариство історії і старожитностей» (Ф. 93) та в особовому фонді «Інокентій, архієпископ Херсонський і Таврійський» (Ф. 167). Найбільший комплекс архівних джерел єпархіального рівня зберігається у фонді «Херсонська духовна консисторія» (Ф. 37), який не рахуючи літерних, налічує 17 описів документів, які охоплюють 1752-1919 рр., хоч деякі з них відносяться й до більш пізнього періоду, і близько 6 200 одиниць зберігання. Там знаходиться значна кількість документальних матеріалів, які дають змогу репрезентувати різні напрями діяльності православного духовенства в XIX ст. Проте він є менш інформативним щодо діяльності Інокентія (Борисова). Певну інформацію про архієрея знаходимо в справі 1797 «Про смерть Преосвященного Інокентія, архієпископа Херсонського 26 травня 1857 р.», де відклалися діловодна документація Херсонської духовної консисторії. Зокрема, розпорядження обер-прокурора Св. Синоду секретарю консисторії від 10 червня 1857 р. написати доповідну записку про останні дні життя архієпископа, починаючи від його від'їзду з Криму. Вона мала включати детальну інформацію про кожний день життя Владика після повернення до Одеси, його передсмертні розпорядження, накази і слова. За дорученням секретаря Херсонської духовної консисторії така записка була написана скарбничим архієрейського будинку архімандритом Дионісієм¹.

Усі папери, кабінет і бібліотека Інокентія після його смерті були опечатані до розпорядження Св. Синоду. Лише 29 липня 1857 р. на ім'я єпископа Херсонського і Таврійського Димитрія (Муретова) із управління Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора надійшло повідомлення, що у відповідності з рішенням Св. Синоду від 10 лютого 1857 р. призначена комісія для розбору паперів і книг покійного Інокентія, до якої увійшов колезький асесор М. Палаузов². У 1887 р. він подарував Імператорській публічній бібліотеці збірку листів, адресованих Інокентію, яка залишилася йому в спадок від архієпископа. Вона складалася з дев'яти томів і налічувала 2 948 листів та повідомлень і становила 3 068 одиниць зберігання. Переважна більшість із них до цього часу знаходиться у фондах Відділу рукописів Російської Національної бібліотеки, де зберігається епістолярна спадщина Інокентія (Борисова)³.